

**BIBLIOTEKA
XX VEK**

Antoni D. Smit

**NACIONALNI
IDENTITET**

99*

Preveo s engleskog
Slobodan Dordević

Drugo izdanje

Urednik
Ivan Čolović

Beograd
2010

Radanje nacija

Ako prisustvo i rekonstrukcija etničkih veza i etničkih prošlosti obično određuju koje jedinice populacije dolaze u obzir i imaju izgleda da postanu nacije, oni nam malo šta kazuju o tome zašto i kako se taj preobražaj zbiva. Da bismo odgovorili na pitanje koji su opšti uzroci i mehanizmi oblikovanja nacija na osnovu promjenljivih etničkih veza i sećanja, moramo ispitati glavne obrasce oblikovanja identiteta, kao i široke promene koje su unapredile njihov razvoj.

U ovom kontekstu je termin "oblikovanje nacija" značajan. On nas podseća da se mi – iako, zato što nam je to zgodno, omedujemo i definišemo specifičan pojam nacije – u stvari bavimo složenim skupom procesa u vremenu, a ne su se složenost i apstraktnost pojma "nacionalni identitet". Kao imenovana ljudska populacija koja poseduje istorijsku teritoriju, zajedničke mitove i istorijska sećanja, materijalnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike, nacija predstavlja višedimenzionalan pojam, idealan tip čiji dati standard ili kriterijum konkretni primeri podržavaju u različitoj meri. Moramo očekivati da se iz pojedinačnih prime-

ra vidi kako znatno varira stepen do kojeg su se različiti procesi, vezani za te dimenzije, razvili i kombinovali da bi dali aproksimaciju idealnom tipu nacije. Pri istraživanju uzroka i mehanizama pojave nacija treba to imati na umu.

NACIJE PRE NACIONALIZMA?

Na početku druge glave pomenuo sam nacionalističko uverenje da nacije postoje od pamtiveka, mada često u dugom dremežu. Stoga se za nacionalista, kao ni za ranije pokolenje naučnika, nije postavljao neki poseban problem u vezi s poreklom nacija i uzrocima njihove pojave, nije ukazivala potreba za istraživanje procesâ njihovog oblikovanja. Nacije behu večite; menjao se samo stepen njihove samosvesti i aktivizma.¹

Nasuprot tom poznatom starijem gledištu, moderno pokolenje naučnika pokazalo je da su nacije i nacionalizam kontingentni u istoriji, kao i relativno moderni. Po većini naučnika, *nacionalizam*, u smislu pokreta i ideologije, može se datirati u pozni osamnaesti vek. Pre uvođenog razdoblja u Francusku revoluciju nailazimo samo na kratkotrajne izraze nacionalnog sentimenta te na nejasne nagoveštaje glavnih ideja nacionalizma, koji naglašava autonomiju kulturno osobenih nacija. Čak je i nacija čisto moderan konstrukt, mada među "modernistima" vlada znatna nesaglasnost u pogledu vremena njene pojave u Evropi, jer se neki izjašnjavaju za osamnaesti vek ili ranije

¹ O nemačkom romantičarskom verovanju u organsku "nacionalnu dušu" (*Volksseele*) v. Reiss (1955); u vezi s ranijim stručnjacima koji su podržavali "perenijalistički" pogled na nacije v. Walek-Czerniecki (1929).

doba, a drugi daju prednost poznom devetnaestom i ranom dvadesetom veku, kada su se mase konačno "nacionalizovale" i žene stekle pravo glasa. Nema sumnje da među modernistima – onima koji tvrde da je nacija u potpunosti "moderna" pojava – deluju različite ideje o naciji.²

Pri svem tom, ukoliko su modernisti u pravu, u premodernim epohama ne može biti ni nacija ni nacionalizma. Uslovi koji su doveli do nastanka nacije nisu postojali u antici i srednjem veku, a razlike između premodernih i modernih kolektivnih kulturnih identiteta i suviše su velike da bi se mogle podvesti pod jedan koncept nacije. Masovne "gradanske nacije" mogu se javiti jedino u epohi industrijalizma i demokratije.³

To gledište sadrži mnogo istine, ali štošta važno u njemu treba ublažiti. Ono pretpostavlja da je jedno merilo, uključivanje masa i žena, presudno za utvrđivanje pojave i prisustva nacije. To je preterano restriktivno, ako ne i varljivo. Po tom merilu, dalje, populacione jedinice koje su izvršile vojnu i političku mobilizaciju masa predstavljale bi nacije – hoćemo li, onda, ranosumerške gradove-države ili prvotajcarske kantone nazivati nacijama? Hoćemo li starin Egipćanima i Asircima uskratiti ime nacije prosto zato što su mase bile isključene iz političke delatnosti ili zastupljene? Ne namećemo li time jedan izrazito zapadni koncept nacije sasvim drukčijim prostorima i vremenima?⁴

² Dobri primeri za "modernistički" pristup su Kedourie (1966) i Breuilly (1982); kritiku v. kod A. D. Smitha (1988a).

³ V. Gellner (1983, gl. 2).

⁴ O prvim nagoveštajima demokratije u sumerskim gradovima v. Roux (1964, 105); o prvim švajcarskim kantornodnedavno se počela poklanjati pažnja; v. Connor (1990).

No možemo li da upravo to ne činimo, bar u nekom vidu i u nekoj meri? Mislim da ne možemo. Čak i ako se koristimo jednim višedimenzionalnijim pojmom nacije, poput onog koji ja zagovaram, u praksi ćemo i dalje meriti razlike između kolektivnih kulturnih identiteta u modernim i modernim vremenima prema nekoliko procesa i dimenzija. Da pokušam da ilustrujem šta hoću da kažem.

Možemo poći od pitanja da li je u antici bilo nacija i nacionalizma. Izbor prirodno pada na stari Egipat. Reka Nil i okolne pustnije podarile su mu prilično uvrđenu i kompaktnu teritoriju, sem možda ka jugu. Kada su se jednom Gornji i Donji Egipat ujedinili, kod savremenika je tamošnja duga istorija dinastičke vladavine u svakom pogledu stvarala utisak o Egiptu kao snažnoj, jedinstvenoj birokratskoj državi čiji se življi počinjava jednom jedinom, faraonskom zakoniku i čija reka pruža osnovu za jedinstven ekonomski sistem. S kulturnog stanovišta, isto tako, monopolski položaj faraonske vere i običaja davao je Egipćanima svih klasa osoben kulturni profil, bar do konačne propasti države.⁵

Tu, reklo bi se, imamo imenovanu populaciju s istorijskom teritorijom, mitovima, sećanjima i masovnom kulturom, pa čak i zajedničkom ekonomijom i zakonom. Nije li se stari Egipat u svakom smislu približavao idealnoj tipskoj naciji, isto koliko i Asirija, safaridska Persija ili Japan pod porodicom Tokugava, ako ne i više od njih?

Nema sumnje da su stari Egipćani, slično Asircima, Persijancima safaridskog doba i Japancima iz vremena porodice Tokugava, sačinjavali etniju, kako sam je ja nazvao, koja je posedovala odgovarajući etnocentrizam. No od

⁵ V. na primer, Frankfort (1954, gl. 4) i David (1982).

aproksimacije idealnom tipu nacije delila ih je izvesna razdaljina u nekoliko važnih pogleda. U ekonomskom pogledu, uprkos jedinstvenoj trgovini, čijem je razvoju pomogao Nil, Egipat je bio podeljen na regije i okruge, a privreda mu se uglavnom zasnivala na seoskoj zemljoradnji za porodičnu prehranu. U pravnom pogledu, takode, nije ni za porodičnu prehranu. U pravnom pogledu, takode, iako su svi Egipćani podlegali faraonskoj regulaciji, neke bilo ni traga zajedničkih prava i dužnosti, a kamoli neke ideje o građanstvu, poput one na koju se nailazi u staroj Grčkoj. U stvari, kao i u svim tim državama, različiti zakoni postojali su za različite klase i slojeve, pri čemu je sveštenstvo sačinjavalo kategoriju sasvim za sebe. I obrazovanje je bilo klasno podeljeno, pa su sinovi egipatskog plemstva imali sasvim zasebnu obuku od one kroz koju se prolazilo u pisarskim školama po hramovima. Na taj način, iako su postojali zajednički mitovi i sećanja, kao i zajednički panteon i obredi, koji su služili diferencijaciji Egipćana od drugih naroda, javna kultura faraonske države uglavnom je delovala kroz verske institucije, i same podložne podelama i nemoćne da potru delovanje onog regionalizma koji je tako često podrivao jedinstvo egipatske države. U kasnijim razdobljima je sve veće podvajanje elita s jedne te seljaštva i zanatlja s druge strane dovelo do nezadovoljstva starom faraonskom hramskom verom i pribegavanja nižih klasa novim misterijskim kultovima te, napokon, hrišćanstvu.⁶

Stari Egipat možda možemo korisnije okarakterisati kao etničku državu negoli kao naciju prema našoj definiciji. Upadljiv je neuspeh stare egipatske države, za razliku

⁶ O tim pravnim i obrazovnim razlikama među klasama u starom Egiptu v. Beyer (1959); o propadanju staroegipatske vere v. Grimal (1968, 211–241).

od francuske i britanske, da se oslobodi aristokracije i štenstva kao svojih osnova. Poput drugih etničkih država – Asirije, Persije i Japana – ona nije uspela da srednjoj nižoj klasi usadi neku javnu kulturu, a malo kad je pokušavala da ujedini stanovništvo bilo uvođenjem jedinstvenog sistema zanimanja širom svoje teritorije ili propisivanjem zajedničkih prava i dužnosti za sve podanike kraljevine. Etnička država ostala je premoderni ekvivalent moderne nacije, a za razbijanje tog kalupa biće joj potrebna revolucija.

Možemo li, onda, govoriti o staroegipatskom nacionalizmu ne zapadajući u retrospektivni determinizam? Poznato nam je da su egipatski monarsi, uključujući Ahenatona, imali jasnu predstavu o Egiptu kao kraljevini i (kasnije) carstvu, a Ahenatonova himna suncu pridaje vrednost čak i drugim narodima ("Nil na nebu, to je za tude narode"). No izgleda da su takvi sentimentali bili ograničeni na elite te da su prizivani radi otpora strancima i čuvanja starog poretka. Tebanski princ Kamosis, koji je oko 1580. godine pre n. e. izagnao kraljeve Hiksâ, izrazio je to ovako:

Ja ću se s njima uhvatiti u koštac i rasporeiti im trbuh!
Ja ću spasiti Misir i zbaciti Azijate!⁷

Ako je nacionalizam značio jedino otpor kulturnim i političkim tudincima, onda su Kamosis i njegovi naslednici bili nacionalisti, pa se nacionalizam može naći u svakoj epohi i na svakom kontinentu. Ali ako želimo da nacionalizam označava ideologije i pokrete koji pretpostavljaju

⁷ Taj natpis v. kod Moscatija (1962, 110); up. Pritchard (1958, 173-175). O ranoegipatskom sentimentu v. Trigger *et al.* (1983, 188-202).

svet sačinjen od nacija, svake sa sopstvenim karakterom, i prvenstvenu privrženost naciji kao isključivom izvoru političke moći i osnovi svetskog poretka, onda će nam biti teško da u antičkom ili srednjovekovnom svetu, a kamoli u starom Egiptu, pronademo pokrete nadahnete takvim idealima.

Stari Egipat, dakle, daje nam očevidan primer za etničku državu u kojoj su dinastička država i stanovništvo relativno homogene istorijske kulture kao po meri jedno za drugo. Sličnim stepenom etničke homogenosti mogao bi se pohvaliti jedino Japan, uprkos prisustvu manjina Ainua i Korejaca. Druge etničke države – Asirija, Elam, Urartu, Persija, Kina – ubrzo su anektirale periferne oblasti nastanjene narodima drukčije kulture ili su pozivale (odnosno deportovale) tudince u svoju domovinu i dopuštale im sklapanje braka s pripadnicima dominantne etničke zajednice.

Veliku smetnju našoj proceni stepena prisutnosti nacionalizma u antičkom svetu predstavlja nedostatak podataka, čak i iz uskih vladajućih slojeva. Možda je to jedan od razloga što smo mogućnost postojanja nacija i nacionalizama spremniji da priznamo u dva slučaja gde imamo više podataka.

Imam na umu, naravno, staru Grčku i Izrael. Tu bismo, ako igde drugde, mogli očekivati da se suočimo sa snažnim osećanjem *nacionalnog* identiteta i podjednako upečatljivim nacionalizmom. Ipak, podaci su čak i tu u najboljem slučaju dvosmisleni.

Već smo videli da je ono malo jedinstva koje je postojalo među starim Grečima imalo strogo kulturno, a ne političke obeležje. U stvari, kulturna slika je još složenija, jer su etničke podele u *okviri* šire helenske etničke zajednice – rascepi između Jonjana, Eolaca, Beočana i Dorana – takod igralle ulogu u društvenom, pa čak i političkom životu. Uče

snice u Peloponeskom ratu mogle su se, u traganju za saveznicima i opravdanjima, pozivati na razliku između dor-ske "čvrstine" i jonske "prefinjenosti" (obično u negativnom smislu kao na "sirovu snagu" odnosno "mekušvo"). Ta različitost takođe je imala važnu ulogu u društvenom i verskom životu; plemenske podele, verski obredi, kalendari i umetničke forme razlikovali su se od jedne etničke kategorije do druge. Čak ni te podele, međutim, nisu bile dovoljne za konstituisanje stvarnih zajednica, pošto se svaka od ovih dalje delila na polise, gradove-države koji su nalagali prvenstvenu vernost Grka i koji, uprkos kasnijim amfiktionijama, nikad nisu prestali da je nalažu.⁸

To je i glavni razlog što stari Grci nisu ispoljili nešto više od privida nacionalizma. I tu, kao u starom Egiptu, imamo posla s tipičnim etnocentrizmom većine kulturnih zajednica u antici, a to je bio etnocentrizam koji je u trenucima krize mogao nagnati sastavne delove helenske kulturne zajednice (nikako sve, u stvari) da se udruže radi otpora zajedničkom neprijatelju. Uspesšan otpor Persiji zbilja je bio nadahnuće za panhelenske kulturne sentimente i pojačao osećanje grčke superiornosti nad "porobljenim" varvarima – ali je izuzetno zakazao, uprkos Kimonovim i Periklovim naporima, u ujedinjavanju starih Grka za krstaški pohod na Persiju. Persijsko zlato ostalo je moćnije od pangričkog sentimenta.⁹

⁸ O dorsko-jonskoj dihotomiji v. Alty (1982); a o kulturnim komplikacijama povezanim s njom v. Huxley (1966) i Burn (1960, naročito 6–7, 48–50, 98–100, 210–214).

⁹ O panhelenskim sentimentima v. priloge H. Schwabla i H. Dittera u Fondation Hardt (1962) te prilog Andrewesa kod Lloyd-Jonesa (1965); o međugradskim i socijalnim sukobima u okviru polisa v. Forrest (1966) i Burn (1978, gl. 9–10).

Većeg jedinstva i više nacionalizma bilo je, možda, među Jevrejima u Judeji. To je bila relativno poznata pojava. Stari Izrael nesumnjivo se oslanjao na zajedničke mitove o poreklu, zajednička sećanja i tradicije, kao i na zajedničku versku kulturu. No jedinstvo su mu slamali plemenske deobe i prtlajeni sukob između severne i južne plemenske regije. Višekratni ratovi s Hananejima i Filistejcima stvorili su izvesno političko jedinstvo, ali zapravo su jerusalimsko sveštenstvo i proročki pokret stvarno zaustavili talas kulturne asimilacije posle pada izraelske severne kraljevine 722. godine pre n. e. Slično tome, Ezrine reforme i Nehemijine političke mere sačuvale su judejsku narodnu zajednicu u carstvu dinastije Ahemenida i pod njihovim naslednicima Ptolemejima. U velikoj krizi koja je usledila zbog helenizacije, a koju su pogoršale mere Antioha Epifana iz dinastije Seleukida, te verske struje ponovo su preokrenule tok kulturne asimilacije u vreme Makabejaca, fariseja i zelota, a napokon rabina i mudraca.¹⁰

No možemo li, čak i tu, govoriti o jevrejskoj naciji i jevrejskom nacionalizmu? Treba li da na Makabejce i zelote gledamo kao na rane primere savremenih nacionalističkih gerilaca i boraca za slobodu?

Do jasnog odgovora teško se dopseva zato što je u jevrejskoj misli i praksi gotovo izjednačeno ono što mi smatramo odvojenim, naime verska zajednica s nacijom i verski mesijanizam s nacionalizmom. Za zelote, posebno zemlja izrajska pripadala je Bogu, te je otud bila neotudiva. Svaki Jevrejin imao je dužnost da je povrati od Rimljana, što bi bio uvod u kraj vremena. Takve eshatološke

¹⁰ O krizi izazvanoj helenizacijom v. Tehertkover (1970); uložni proročkog i svešteničkog pokreta u Judi 7. veka pre n. e. Selzer (1980, gl. 2–3); v. i Zeitlin (1984).

nade usredredivale su se na ostvarenje zaveta između Izraelija i Gospoda. Mesijansko obećanje Božjeg carstva na zemlji ispunilo bi se jevrejskom teokracijom u zemlji izraelskoj. U tom shvatanju se nije mogla praviti razlika između jevrejske nacije i verske zajednice Izraelija ili između jevrejskog mesijanizma i stremljenja jevrejskog naroda.¹¹

Mada je, kao što ćemo videti, nacionalizam u osnovi svetovna ideologija, verski nacionalizam ni po čemu nije neobičan. Ne samo što su nacionalisti često nalazili za potrebno da apeluju na verske sentimente masa nego im je bilo i relativno lako da poistovete naciju s verskom zajednicom gde god ova određuje krug etničke zajednice, na primer u Šri Lanki, Jermeniji, Poljskoj i Irskoj. No u tim slučajevima do pozivanja na etnoreligijsku zajednicu dolazi u doba nacionalizma samosvesno, dok u slučaju starih Jevreja kao oslonac nije postojala evropska ili svetska tradicija nacionalističkih ideja, pa otud ni ideologija nacije *per se*. Prema onome što znamo o tom vremenu, nije verovatno da su zeloti u Judeji prvog veka n. e. (ili bilo koji drugi Jevrej) pomišljali na mogućnost svetovnog koncepta nacije, nacije odvojene od judaizma. Ali s argumentima na osnovu nepostojanja podataka mora se postupati oprezno.¹²

Možemo li, možda, govoriti o jevrejskoj naciji u razdoblju Drugog hrama? Zajedničko ime i mitovi o lozi, zajednička istorijska sećanja, vatrena privrženost zemlji i zajednički jezici (hebrejski i aramejski) te zajednička verska kultura svakako su otegotvoravali snažno osećanje zajedničkog etniciteta. U drugim pogledima, međutim, podaci

su manje jasni. Iako je prostranstvo zemlje izraelske ustavnije poznato ("od Dana do Virsaveje"), stvarna teritorijalna veličina i jedinstvo menjali su se, pri čemu su Galileja i priobalna ravnica (te Negev na jugu) ostajali nekele odvojeni od središta Judeje. To je za sobom povlačilo odgovarajuća ekonomska razilaženja, uprkos ujedinjućoj ulozi Hrama kao tržnog centra. Posebno je Galileja bila uglavnom samodovoljno obitavalište naprednih zemljoradnika (prednost je davana maslinovom ulju i vinogradima), osobito u poznijem, mišnainskom razdoblju. Takođe se ne zna koliko su Jevreje u hašmonejskoj narodnoj zajednici ujedinjavali zajednička građanska prava i dužnosti, no verski običaji i dužnosti važili su za sve odrasle muškarce, koji su, bar teorijski, prolazili kroz isti verski odgoj. S pojavom sinagoge i fariseja, lokalni verski odgoj postao je stvarnost za sve, mada je možda tek u potonjem, mišnainskom razdoblju običan čovek (*Am Ha-Aretz*) došao do izražaja u pogledu zakonskih prava i dužnosti. No tada su se, dabome, sve preostale nade u političku autonomiju već bile ugasile.¹³

To nagoveštava da je kod Jevreja poznog razdoblja Drugog hrama aproksimacija idealnom tipu nacije bila veća negoli možda igde drugde u antičkom svetu, zbog čega se moramo čuvati olakog izjašnjavanja protiv mogućnosti postojanja nacije, pa čak i nekog oblika verskog nacionalizma, pre nastupa modernog doba. Duboke posledice pojma izabranog naroda, strasna privrženost svetim zemljama

¹¹ Ta zelotiska shvatanja v. kod Brandona (1967, gl. 2) i Maccobyja (1974); ocenu Brandonove teze v. kod Zeitlina (1988, gl. 10).

¹² Primere za takve verske nacionalizme v. kod D. E. Smitha (1974).

¹³ Neke jevrejske shvatanja razdoblja Drugog hrama v. mišnainskog razdoblja v. u prilogu Werblowskog kod Ben-Sassona i Ethel-istoriji poznorimske i talmudske Judeje v. Avi-Yonah (1976), a naročito Alon (1980, knj. 1, gl. 1, 4, 7-8).

i središtima te neprolazni otisak svetih jezika i spisa pokazali su se kao trajno nasleđe za mnoge narode od pozne antike do modernih vremena, podržavajući njihovo osećanje jedinstvenosti i hraneći njihove nade u regeneraciju.¹⁴

Možemo li, onda, očekivati da na slične aproksimacije naidemo u srednjem veku? Nekoliko srednjovekovnih kraljevina i naroda, u stvari, počelo je da gleda na sebe kao na novu "decu Izraelja", koju je Bog izabrao za izvršenje junačkih dela uz pomoć božanski nadahnutih vladara – kao na zajednice istih običaja i iste loze, u čijem se posedu nalaze svete zemlje i središta.

Na Zapadu su neke od varvarskih regni nastalih na ruševinama Rimskog carstva polagale pravo na prestižnu trojansku (li) biblijsku lozu u pravoj liniji. Njihove zajednice istih verovanja i iste loze uskoro su se u narodnim shvatanjima stale poistovećivati sa slavnim rodolovima njihovih kraljevskih kuća. Kod Vizigota, Saksomaca, Franka i Normana pojavio se mit o etničkom izboru, po kojem su njihovi vladari bili naslednici Davidovi, a njihove zajednice naslednice starog Izraela. Stvarnost je, međutim, daleko zaostajala za tim modelom, kako u pogledu ideologije nacionalne stvari, tako i u pogledu procesa potrebnih za oblikovanje nacija, bilo kulturnih, obrazovnih, pravnih, teritorijalnih ili ekonomskih. Takvi procesi su tek kasnije u srednjem veku počeli da se razvijaju na način kojim je položen temelj za nacionalno oblikovanje i svest. Na te ču se procese ubrzo vratiti.¹⁵

¹⁴ Osobito za Jermence, Etiopijane, Jevreje, vizantijske Gрке, pravoslavne Ruse, katoličke Poljake, Irce, Velšane, Engleze i Francuze.

¹⁵ O tim regnama u ranom srednjem veku v. Reynolds (1983) i Wallace-Hadrill (1985).

Na drugom kraju Evrope, u Poljskoj i Rusiji, uspostavljene su od desetog do dvanaestog veka slične regne, samo da bi bile raspoređene i, u ruskom slučaju, pale u "mongolsko ropstvo". Uprkos pretežnosti Slovena u obe kraljevine, etnička homogenost nikad nije bila tako velika kao u starom Egiptu ili Judeji, niti je postojala onolika ekonomska ili pravna objedinjenost, a kamoli javni obratovni sistem. Jedino su njihove dve jezičke i verske kulture, jedna katolička, druga pravoslavna, uspele da kristalizuju osećanje zajedničkog i osobenog etniciteta, potpomognute sećanjima na njihovu ranu državnost pod dinastijama Piastovića i Rjurkovića (u Kijevskoj Rusiji). Ta sećanja će odigrati važnu ulogu u kasnijem oblikovanju i definisanju poljske i ruske nacije, od petnaestog veka nadalje.¹⁶

Ako u Evropi pre otprilike 1300. godine n. e. imamo posla s etničkim državama, a ne nacijama, možemo li govoriti o nacionalizmu pre poznog srednjeg veka? Teško, ukoliko pri tom mislimo na *ideološki pokret čiji je cilj postizanje ili održavanje autonomije, jedinstva i identiteta društvene grupe za koju se smatra da sačinjava naciju*. Početkom i sredinom srednjeg veka nalazimo mnoge izrazite etnocentričnih sentimentata, iako naša svedočanstva uglavnom potiču iz svešteničkih i birokratskih slojeva. Ali ideje i aktivnosti koje povezujuemo s nacionalizmom obično su odsutne pre anglo-francuskih ratova i raspada zapadnog hrišćanstva zbog suparničkih pretenzija moćnih dinastičkih država. Ideje i doktrine kakve su kulturna determinacija politike, autodemancipacija, primat nacije i narodna suverenost morale su na trajniji izraz čekati do se-

¹⁶ O Poljskoj i Rusiji uopšte v. Seton-Watson (1977, gl. 2-3); o Poljskoj v. Davies (1982), a o Rusiji v. Pipes (1977); up. i Portal (1969).

damnaestog i osamnaestog veka, kao što je to moralo i njihovo pretakanje u nacionalističke aktivnosti i pokrete¹⁷. Tek s takvim često navodenim manifestacijama i pokretima kao što su škotska Deklaracija u Arbroutu 1320. godine ili švajcarska zakletva na livadi Ritli 1291, obnovljena 1307, javlja se jedan više aktivistički ton – želja za autonomijom zasnovanom na kulturnoj razlici te osobe-nja narodnim zakonima i običajima, želja u kojoj odzvanja makabejsko i zelotsko versko osećanje etničkog izbora (uz Roberta Brusa u ulozi "drugog Makabeja ili Isusa Navina"). No mada su nadahnjivali na otpor, takvi ideali nisu, na kraju krajeva, doprineli izgradnji škotske ili švajcarske nacije kao sastavnog dela sveta nacija.¹⁸

TIPOVI ETNIČKIH ZAJEDNICA

Jasno je da se, bez obzira na to šta bi se moglo reći o pojedinačnim primerima, kolektivne kulturne zajednice u antici i ranom srednjem veku ne približavaju, u celini uzuev, idealnom tipu nacije, a i da njihovi ideali i sentimentu nisu tipičan izraz ideja i uverenja koje povezujuemo s nacionalizmom u novijim epohama. Koliko se u tome odražavaju naše radne definicije, a koliko ogleda jedna važna istorijska i sociološka razlika – pitanje je koje mora ostati stvar tumačenja. Prisutnost takve razlike u istoriji

¹⁷ Na neke ranije izrazce zbilja nailazimo u šesnaestom veku, o čemu v. Marcu (1976); ali up. kritiku kod Breuilija (1982, uvod). Debatu o srednjovekovnom nacionalizmu v. kod Tiptona (1972) i Reynoldsa (1984, gl. 8).

¹⁸ Deklaraciju u Arbroutu v. kod Duncana (1970); švajcarsku *Vdgenossenschaft* i zakletvu na Ritliju v. kod Thürera (1970).

skim svedočanstvima izgleda prilično izvesna; ali njen realitvni značaj je stvar prosudivanja. Sama činjenica što iskupivanje tih svedočanstava obelodanjuje znatnu sumnju i ukazuje na veći kontinuitet između premodernih etnija i etnocentriзма te modernijih nacija i nacionalizma no što su to raznorazni modernisti spremni da priznaju.

To znači da pokušaji objašnjavanja kako su se i zašto nacije pojavile moraju poći od etničkih veza i identiteta, koji su obično oblikovali njihovu kulturnu osnovu i koji su – nadam se da ću to pokazati – igrali važnu ulogu u oblikovanju prvih i potonjih nacija.

Ja polazim od razlike koju treba povući između dve vrste etničkih zajednica – "lateralnih" i "vertikalnih".

Normansko vojvodstvo Normandija, jedna od varvarskih kneževina u Zapadnoj Evropi, koje je 913. godine n. e. osnovao Rolon, zadržalo je, sve do pada pod francusku vlast 1204. godine n. e., snažno osećanje zajedništva, zasnovano na običajima i mitovima o lozi, koje je ujedinilo nordijske naseļjenike i frankofonske stanovnike te oblasti. Gotovo tri veka zadržali su oni elitni status ratničke zajednice, čak i kada su preduzimali pohode na tako udaljene zemlje kao što su bile Irska i Sicilija. U stvarnosti su, ipak, samo gornji slojevi činili normansku etniju. To nije nužno bilo zbog toga što su oni prezirali domorodačko stanovništvo, s čijim su pripadnicima, uostalom, stupali u brak i čiji su jezik i mnoge običaje usvojili. Stvar je u tome što su hova istorijska sećanja ovijali oko vladarske kuće. Dudo iz Sen Kantena i Orderik Vitalis slavili su upravo rodoslove i la je celu klasu ratnika aristokrata koji su osnovali i naselili vojvodstvo; druge klase jednostavno su bile podvedene